

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

Gvadányi József közköltészeti utalásaiból¹

„Ismerik azt a dalt, hogy *Hármat tojott a fekete kánya?*
Hát, kérem, ilyeneket énekeltek az akkori diákok.”
(Margócsy István egy szemináriumon, 1995 táján)

Régebbi művek közköltészeti kapcsolatait a mai kutató gyakran már csak szűk szöveg-halmazokra képes rávetíteni. Az alkotók ilyen ismereteiről, így asszociációikról sem lesz már sohasem pontos képünk. A kutatás ilyenkor a másik irányra összpontosít: az adott életmű folklorizálódásának, a szövegek használatba vételének fázisaira. Sajnos Gvadányi-versek kéziratossági terjedésének alig találjuk nyomát az *Aprékaszon*, a szlovákosan ejtett *Bétölt nagy örömmel Uberszka krajina* dicsérő rigmusának néhány lejegyzésén, illetve például Szirmay Antal hosszabb versemelésén (*Pöstyényi fürödés*) kívül. E művek ponyvakiadásban jelentek meg, s bizton számolhatunk széles körű ismertségükkel, hamarosan pedig utánpótlással is.

Rengeteg utalást találunk viszont Gvadányinál az anonim közköltészet hatásáról, e hagyomány életének színtereiről és előadásmódjáról. Ezeket a forrásértékű leírásokat eddig inkább a zene- és tánc-történet aknáztta ki. Alább a populáris versekre (is) utaló idézetekből adnék egy kis válogatást, példát hozván mindegyik típusra a *Pöstyényi fürödés*, a *Rontó Pál* és a *Mostan folyó ország gyűlésének*... szövegéből.

I. A közköltészet használati köre és használói

A *Pöstyényi fürödés* (1787) egyik epizódjában az elbeszélő gyógyulást ígér a cigányoknak a bűvös por segítségével, ők pedig örömeikben muzsikálásba fognak. Gvadányi leírja, milyen műveket játszott a banda, ráadásul kiderül, hogy melyik dalt húzták az elbeszélő kérésére, s melyiket a saját kedvük szerint:

Rákóczi, Bertsényi, nótáit hallgattam,
A' Nagy Idait-is, velek el vonattam.

¹ Készült az MTA Bolyai Ösztöndíjának támogatásával, az OTKA F 48440. sz. pályázat idején.

Laczkó fiúnak-is, el-húzák keservét,
Annyával meg-történt fzerelmes esetét,
Pihegő hangokkal el-mondák énekét,
Az öreg Czimbalmos, húlatá itt könyvét.²

A felsorolás a repertoár mozgására utal, s nyilvánvalóan a magántársasági éneklésre is jellemző volt. Elsőként a megrendelő, vagyis a magyarok identitását erősítő, közéleti felhangú Rákóczi-nóta változata(i) hangzott(ak) el. Ezt követte egy átmeneti darab, a cigányok önképén ironizáló „nagyidai nóta”. *Árokszállásnál* vagy *Nagyidánál volt a veszedelem* kezdősorral jegyezték fel az énekeskönyvekbe, és ponyván is megjelent. Szirmay Antal a *Hungaria in parabolis*. . . (1804, 1807) címszavai közt idézi a *Cigányok végső romlása* (1769?) című ponyva részletét, ahol maguk a cigányok keseregnek azon, hogy letelepítésük után ki fogja majd ezt a dalt elmuzsikálni? Szirmay kiadta a nagyidai ostrom anekdotáját, illetve az említett dal részletét is, előadói utasításokkal (adagio, allegro).³ Gvadányi jelenetében ezek után jutunk el a legszemélyesebb, ráadásul tabu alá eső, ödipális, talán balladaszerű énekig: ez kétségkívül a cigány folklór sajátabb, zártabb emléke. A szűkülő kör a bizalom elnyerését jelzi, s bár a hashajtóval rászédett muzsikások nagyon bosszúsak, a könyv végi búcsú- és áldásformulák megerősítik, hogy mindvégig bizalmukban őrizték a költőt. Később, amikor már csak hangszeres darabokat játszottak, végigmondták azok nevét, akiknek a táncokat „dedikálták” vagy akik nevével összefonódtak.⁴

Gvadányi a délszláv folklorra is felfigyelt. Egy horvát gyalogosokat szállító dunai hajóraj a síp- és dobszóval „Kralovitz Marko (*b*) kedves énekének” hangja mellett haladt; a költő jegyzete: „Az Horvátok Tradíciójok fzerint, valaha valamelly Marko nevű híres, és vitéz Királyok vólt, erről fzüntelen énekelnek ők különösen a’ Táborba.”⁵

² *Pöstyényi förödés*, a’ mellyet Egy Magyar Lovas Ezredbül való Százados az ottan történt Mulatságos Dolgokkal, élő Magyar nyelven, Versekbe foglalt [. . .], Tsöbörtsök [valójában: Pozsony], Wéber Simon Péter, 1787, 17.

³ Modern magyar kiadása épp az Ünnepelet segítségével jelent meg: SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, ford. VIETÓRISZ József, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2008 (Téka), 286–288.

⁴ *Uo.*, 21.

⁵ *A’ mostan folyó ország gyűlésének satyrico criticé való leírása* (1791), Hetedik Tzikkely, 63. A Marko Kraljević-mondakör más korai magyar emlékeivel együtt elemzi: FRIED István, *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig*, Bp., Akadémiai, 1979, 71–72. és másutt.

A régi magyar találós kérdésekről szóló, adatrendező munkájában Vargha Katalin⁶ önálló típusként jelöli meg azokat a (főként bibliai) feladványokat, amelyeket időtöltésként vagy tréfás tudáspróbaként jegyeznek fel. Eddig úgy tudtuk, hogy főként a lakodalomban hangzottak el. Miután a lányos házhoz megérkezett a vőlegény „kikérni” a jövendőbelijét, a násznagy ilyesfajta kérdésekkel múlatta az időt:

K. Mikor ufzott a’ fejfze? Mikor Elizéus Prófétával a’ Próféták’ fiai kimentek fát vágni a’ Jordán vize mellé akkor egygyiknek a’ fejfzje belé estett a’ vízben; akkor Elizéus egy fát le-vága, és oda veté, a’ hová a’ fejfze efett, és akkor a’ fejfze fen kezdé ufzni, 2. Király 6. 4. verseiben. [. . .] K. Ki prüfzentet halála után kétfzer? F. Sunamitisnek fiatskája, a’ kit Elizéus Próféta fel-támafztott Király 4. 35. vers.⁷

Gvadányinál a Rontó Pali születésén örvendező ittas, ezért szívesen teologizáló parasztgazdák⁸ pallérozják elméjüket – néha a vallásos értelmet megtörve, profanizálva:

Getzemani kertbe vallyon hány fzal fa vólt,
Tserfa, Bükfa vólt é? mellyen Júdás meg-hólt?
Mindenike tudós, ’s okos akart lenni,
Feleletet kéfz volt azért egy így tenni.
A’ mennyi fa vagyon ma-is a’ Mátrába,
Szint’ annyi vólt abba, ’s ki kétes f zavába,
Mennyen oda, hol-is mind meg olvashattya,
Hogy helyesen felelt, fzemével láthattya.
Fúzfán fúlt meg Júdás, fzólt mondani merem,
Azólta a’ füz fa gyümöfstsöt fem terem.
[. . .]
Azon fzekér, mellyben Illyés Próféta últ,
Tüzes vólt; hogy lehet, hogy abba meg-nem-súlt?
Vizes fpongyiábúl vólt a’ köpönyege,
Szóltt más; Tél-is vólt, tám nem-is vólt melege.

⁶ VARGHA Katalin, *Források és rendszerezési javaslat a 19. századi magyar találósok antológiájához* = *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfoklóról*, szerk. GULYÁS Judit, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2008 (Artes Populares, 23), 50.

⁷ *Násznagyok kötelessége* melly a’ násznagyságban forgolódó embereknek kedvekért irattott MÁTYUS Péter által, h. n., é. n. [1790-es évek]; Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár, Misc. LVII 128952. Mf.: MTAK 271/II.

⁸ A’ Parafztok borbúl ha jól hörpentenek, / Tudjuk; fzent Írásbúl akkor befzéllenek. (*Rontó Pál*, Első Tzikkely, 13.)

[...]
Ézsau fzőrös vólt, hogy a' fzőri közzé
Moly nem esett, attúl magát miként őrzé?
Mondá egy: mint lovat, fzőrit úgy kefélte,
Melly őfzve tсомóзott, aztat le-metélte.

[...]
Frígy fzekrénnye előtt, mikor Dávid ugrált,
Thótót-é; avagy-is magyar nótát hárfált?
E' kérdésre fenki már nem felelhetett,
Mert az Afzfzonyoktúl nagy zaigás tétetett.
Im így tántzolt Dávid, forгани kezdettek,
E' nótát hárfálta, fzőrnyen éneklettek.⁹

Mielőtt Gvadányit magyarkodással vádolnánk, jelzem, hogy a korban ez volt a köz-felfogás. Pálóczi Horváth Ádám szerint „Csak az ugrós magyar tánc a Szent Dávid tánca”, egy anonim falucsúfoló-füzérben pedig „Monoron a Szent Dávid táncát ugyan járták”.¹⁰

A közköltészeti alkalmi versek és énekek használatáról *Rontó Pál* (1793) gyerekkori élményei közt is olvashatunk:

A' kis gyermekekhez illő Katekismust
Jól tudtam, és még egy Karátsonyi Ritmust.¹¹

Egy alkalommal édesapja a vásárfiák között egy játékhangszerrel lepte meg Palit:

Egy karvas hegedűt hozott nékem most-is,
Imádfágos könyvet, és még gyümöłtsöt-is.
Jobban örültem én a' hegedűtskének,
Mint az aranyozott tékás könyvetskének.¹²

A *karvas hegedű* ritka kifejezés.¹³ A Nyelvtudományi Intézet adatbázisa a *karvas* szónak javarészt 'bilincs' jelentését őrzí, de itt bukkantam Ludvig Holberg *Klimius Miklós*ának

⁹ *Rontó Pál*, Első Tzikkely, 14–15.

¹⁰ A *Mindenféle íze* című vers 72. sora. *Közköltészet I: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, munkatárs CSÖRSZ Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 115/XII.

¹¹ *Rontó Pál*, Második Tzikkely, 19.

¹² *Uo.*, 26.

¹³ Az *Új Magyar Tájszótár* 3. kötetének *karvas* címszava nem említ zenei adatokat, csak karvédő viseleti darabokat, illetve szerszámokat.

magyar fordításrészletére (1783) is, ahol egyértelműen hangszeréről van szó. A fantasztikus regényben a zenészek földjén „A’ kiseded gyermekek [. . .] olyan műfukáló fzerfzám formát mutatnak, mint a’ mellyet mi *Karvasfokenak* mondunk.”¹⁴ A latin eredeti szöveg 1766. évi kiadásában itt a német *Stokuiolen* kifejezés áll; e szót Steinbach 1734-es boroszlói latin–német nagyszótárában *Stockgeige: pandura minima* alakban találjuk.¹⁵ Eszerint az Ázsiából ismert *kemençe*-félék (nyárshegedű) kis méretű rokonáról van szó, amelyekben egy hosszú bot húzódik végig a hangszeren, ez alkotja a nyakat is, s erre egy rezonátort illesztnek (tökhéjat, kókuszdiót stb.). A karvast a Czuczor–Fogarasi szótár (1874) a *brácsával*, vagyis ’karos hegedű’-vel azonosítja, amely a *viola da braccio* tükörfordítása. Valószínű tehát, hogy Rontó Pali úgy játszott a botra épített kis gyerekhegedűn – a középkori rebek és a fidula rokonaihoz hasonlóan –, hogy bal karjára fektette, s jobb kézzel vonózott rajta.

Zenei tudásának hősiünk nagy hasznát vette, amikor elszegődött a vak Péter koldushoz, e komikus Teiresziasz-figurához. Már elődje is részt vállalt a kéregetésből:

Szamárnak-is ő vólt úton vezetője,
Az áriának-is ő vólt éneklője.
Péter hegedűs vólt, ’s hegedűt hordozott,
Mellyel a’ gyermeknek accompagnírozott.¹⁶

– vagyis ő kísérte a gyerek éneklését. Pali megörökölte az énekes feladatát, Péter pedig még a kordé nyikorgó kerekének is tudta a helyét a produkcióban:

Mert így az éneklés, az hegedű vonás,
A’ kerekék által esendő tsikorgás,
Majd nagy lármát tefznek, emberek ránk néznek,
Száma sem lefz a’fok adakozó kéznek.¹⁷
[. . .]

De meg-kell tanulnod mindjárt az éneket,
Annak a’ nótáját, e’ néhány verseket.

¹⁴ *Klimius Miklós*nak föld alatt való útja [. . .], deákból magyar nyelvre fordított GYÖRFI József veszprémi prókátor által, Pozsony, Patzko, 1783, 291.

¹⁵ Az adatokért Szörényi Lászlónak mondok köszönetet.

¹⁶ *Rontó Pál*, Második Tzikkely, 26.

¹⁷ *Uo.*, 32.

Ének.

Hallgasfatok engem' minden Kereftények,
Öregek, ifjak,¹⁸ gazdagok, szegények,
Az Ítélet'-napja el-érkezett volna,
Ha Isten kegyelmes mi hozzánk nem volna.
Mint Zsodomát tűzzel meg-büntetett volna,
Ember, föld, és tenger, most már hamu volna.
Az Izráel népe hogy ha jól élt volna,
Jeruzsálem most-is még álna, meg-vólna.
Nándor fehér várba most pogány nem volna,
Önként hogy ha vízfőzta azt nem adtuk volna.
Ha egyesfég köztünk, 's szerezet jobb volna,
Több alamizsnája a' Lázárnak volna.
Ha annyi álnokfág, és éh has nem volna,
Annyi sok Prókátor ég alatt nem volna.
Adjatok! adjatok! és adakozzatok,
Fösvényfégtek miatt el-ne kárhozzatok.

* * *

Ezen szép énekre a' mint meg-tanított,
A' fok vólna, vólna, majd meg-tántorított,
De még-is tsak hamar aztat meg-tanúltam,
Nótáját danoltam, füttyülve-is fűjtam.¹⁹

A moralizáló éneknek pontos analógiáját nem találtam, de tökéletesen illeszkedik a koldusénekek műfaji hagyományába. A *volna*-rímek egyhangúságára panaszkodó Pali mintha Szenci Molnár Albert szavait parafrázálná, aki a 16. századi költők *vala-valáit* emlegette. A verselésről és a rímekről Gvadányi ritkán nyilatkozik, de a *Rontó Pál* előszavában meglepő módon a női olvasók igényeivel magyarázza, hogy miért írta ezt a művét kivételesen 2×12-es strófákban a megszokott négysarkúak helyett: „a' Dámák így kivánták, mert azok a' Rytmust szerezetik danlani, mellynek rövidebb a' Nótája.”²⁰ Gvadányi itt egy verstechnikai újítás átvétele mellett sorakoztat fel közköltészeties, használati érveket, bár jogosságukat nem mindenben támasztják alá a rájuk maradt dallamok. A 12 szótagú versek mind négy-, mind kétsarkú alakjukban az énekelt versformák peremvidékére szorultak vissza a 18. század végére, s a közköltészetben

¹⁸ Helyesen: *ifjak* (szótagszám).

¹⁹ *Rontó Pál*, Második Tzikkely, 29–30.

²⁰ *Rontó Pál*, XIX–XX.

szinte kizárólag az elmondásra szánt alkalmi rigmusok (kalendáris ünnepek, lakodalmom, halottbúcsúztató) formájaként szolgáltak.²¹ A hagyományos 4×12-est Gvadányi még ekkor is értékesebbnek állítja, s azon kesereg, hogy „mért hagyattatik-el a’ régi igaz Magyar Poësisnak módja, mért nyesik-le fzépen el-terepedett ágait, és mért tefzik futának.”²² Négysarkú verset írni viszont választékos rímekkel, gazdag szókinccsel bizony nehéz, időigényes feladat – a ragrímes fércművek pedig csak olyanok, mint a koldusok nótái.

Ezek előadásához Péter további utasításokat adott a legénykének:

Ha egyfzer énekelfz, a’ fzavakat nyújtsad,
Hogy így irgalomra a’ fzíveket gyújtsad.
Hajtsad bal váladra akkor a’ fejedet,
Hogy ők fzomorúnak lásfanak tégedet.
Uramnak fzavait pontra meg-fogadtam,
Vólna énekünkhöz torkom igazgattam.
A’ mint el-kezdette vonni áriáját,
Én is húzni kezdém a’ melodiáját.
[...]
A’ halálról az Úr egy éneket mondott,
Őtet mint fegítsem, adott ez nagy gondot.
Hallám minden versnek, vége így megy ki: ben
Én-is tehát véknyan e’ véget húztam, ben.
Mert engemet többre a’ vólna éneknél
Nem tanított: azért mást nem tudtam ennél.²³

A le nem jegyzett éneket ugyan nem tudjuk azonosítani, de népszerűsége alapján ez lehetne akár a *Harc ember élete teljes életében* kezdetű, 17. század végi katolikus halotti ének, amelynek három ilyen *-ben* rímelésű strófája is van.²⁴

II. Közköltészeti idézetek

A *querela Hungariae* rímtoposzt (*nép-ép-tép-kép* stb.) Gvadányi több művében alkalmazza, de az Imre Mihály által feltárt folyamat végén, amikor ez már „rímsablonná”,

²¹ A kérdésről bővebben *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere (1700–1840)* című, megjelenés alatt álló kismonográfiámban írtam.

²² Rontó Pál, XVI.

²³ Rontó Pál, Második Tzikkely, 33.

²⁴ *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek)*, s. a. r. STOLL Béla, jegyz. HOLL Béla, Bp., Argumentum, Akadémiai, 1992 (Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 15/A–B), 605. sz.

dekoratív elemmé egyszerűsödött.²⁵ A jelentéscsökkent forma néha kifejezetten ironikus. Az újszülött Rontó Pált dicsérő paraszttasszonyok szájából például szokatlan ez a rím:

Egy szóltt: Komám Afzfzony, e' bizony olyan szép,
Hogy a' nagy Oltáron lintsen ilyen szép kép.²⁶

– akárcsak annak leírására, amikor a pesti sokadalomban egy nyereghez alig szoktatott csikó

Tett a' fazékok köfzt fzőrnyü romlásokat.

Recsegett, ropogott, lett itten lok cserép,
Hova patkója ért, nem maradt femmi ép,
Szerpenyü, Táll, Fazék, Rátó, vólt bár melly szép,
Szórodott, mint házrúl febes fzel zsúpot tép.²⁷

Royalista felhangokkal ugyancsak furcsa, főleg a rimbokor rebellis előzményei után:

Isten rendel Királyt, hogy Orfzág légyen ép,
Ezt annak hatalma tartya fent mindenkép,
Őtet nem tífztelni, rút dolog és nem szép,
A' Király tsak Király, koránt fem festett kép.²⁸

Nagy valószínűséggel az *Ifjú legény lévén sokat gondolkodtam* kezdetű, ponyván is kiadott versből, a házasuló legény 17. századi eredetű töprengéséből kölcsönözte az alábbi rímeket:

²⁵ IMRE Mihály, „Magyarország panaszja”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1995 (Csokonai Könyvtár, 5), 263. és azt követően.

²⁶ Rontó Pál, Első Tzikkely, II. – A *kép* szó eredeti, Rimay által megidézett jelentése 'kopja' volt; ennek más 18. századi szövegekben sincs már nyoma, mindenki az *imago* értelemben használta.

²⁷ *A' mostan folyó ország gyűlésének satyrico criticé való leírása* (1791), Hatodik Tzikkely, 50.

²⁸ *Uo.*, Kilentzedik Tzikkely, 79.

ponyva:

Mert ha fzeépet vefzek elég fejem gözi,
léfzen azt ftráfsálni, ki mindenkor gyözi:
hamar el hódittyák, ha ember nem örzy,
igy-is bánat árja én fejemet éri.²⁹

Gvadányi:

A' fzakács is ételt míg azt meg nem főzi,
Nem tálal afztalra, mert rofz vólna gözi,
Míg az ellenséget vezér meg nem győzi,
Addig a' Borostyánt fejére nem tőzi.³⁰

Az egyik leghosszabb közköltészeti idézetet *A' mostan folyó ország gyűlésének satyrico criticé való leírása* (1791) egyik zsánerjelenetében olvashatjuk. A pesti vásárba menet az istenmezei nótárius egy öregasszonyra lett figyelmes, aki csinos, tiszta magyar viseletben ült – méghozzá antikizáló pózban:

Bal keze könyökét, bal térdére tette,
Bánattal a' fejét, reá erefztette,
Sohajtozott reám, fzemét fem vetette,
Könyveit hullatta, 's eztet éneklette.

ÉNEK.

Gyáfzos életemet fzanom keservesen,
Kiben néha napján, éltem fzerentsésen,

Halgatott kevéssé,
De tsak hamar megint:

²⁹ *Négy új VILÁGI ÉNEKEK* (1785), OSZK 817.750, Harmadik, 5. vsz. *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8), 74/II. sz.

³⁰ *A' mostan folyó... i. m.*, Kilentzedik Tzikkely, 77.

Életemet éltem valaha kedvemre,
Folyt a' szép szerentse mindenkép fejemre:
De immáron meg váltazott
Tőlem mezfzve el távozott,
Engem gyáfzba hozott,
Kedventül meg fofztott.³¹

A „vén fyren” folyton ezt énekelte discant (szoprán) hangon, könnyek között. A nótárius engedett a kísértésnek, hiszen a dalt jól érthette. Közelebb lépve ráköszönt, megkérdezte bánatának okát, ám az öregasszony

Megint csak verseit éneketta, és sírt,
Fővényre mutató Újjával szívet írt,
Könyvétül meg ázott kezkenyőjéből nyírt,
Ollóval egy kevést rá veté úgy mint írt.³²

A nótárius fortélyhoz folyamodott:

Hirtelen magamba azon Áriára,
Mellyet ő énekelt, hasonló nótára
Éneket gondoltam, Bassusnak hangjára
Így kezdém: vólt is ez ugyan Gustussára.

ÉNEK

Ó szív! mellyre zúdúlt kesserűfég árja,
Kit is tömlöczbe tart Öregfégnek zárja
Ébredgy, ne essél kétfégbe,
Inkább légy jó reményfégbe,
Fel derül még napod,
Víg kedved, meg kapod.

A' Tudomány bennem olly mértékben vagyon,
Hogy életre hozom, kiket ütnek agyon,
Iffiút vénbül formálok,
Rútbül olly szépet csinálok,
Hogy minden addig futt,
Míg hozzája nem jutt.³³

³¹ *Uo.*, Hatodik Tzikkely, 48.

³² *Uo.*, 49.

³³ *Uo.*, 44.

Az öregasszony immár lelkesen válaszolt, s faggatni kezdte módszeréről. Ám

Nem feleltem; hanem az el végzett nótát
Ujra el kezdettem, trilláztam a' kótát,
Láttam is kevésbé, immár vígabb vóltát,
El végezvén, hallám már fokkal több fzóltát.³⁴

Elpanaszolta – Gyöngyösi Istvántól, méghozzá Zrínyi Ilona leírásából kölcsönzött, a közköltészetben is elterjedt rímekkel –, hogy

Míg iffú vóltam, olly vóltam mint Ráró
Egyenes mint Czédrus, aprón lépő 's járó,
Szívem rejtekébe Iffiakat záró.
Ezektül vífzonló fzerelmeket váró.³⁵

Addig-addig őrizte viszont függetlenségét, míg pártában öregedett meg. A közköltési vénlánypanaszok retorikája szerint dohog a gavallérokra, akik immár másoknak csapják a szelet, s másokat kísérek „Bálba, Theatrumba, Heczbe”. Nótáriusunk végre szint vall: csodamalmot épített az Ipoly partján, a vénasszonyok pedig

Melybe ha magokat ők meg őrltetetik,
Mindenike mingyárt iffúá tétetik,
Szépfége, gyengéje, vízfza térítettetik,
Mind hajdan mindentül megint fzerettetik.

Az Afzfzonyt is ezen malom garádgyára
Fel őntetem; elöl őrletem darára,
Botsájtatom ofztán a' pitlés fzitára,
Ottan jut a' szépfég lifztyének lángjára.
[. . .]
Iffú korra is az Afzfzony úgy mehett,
Hogy ha hét illy őrlést jaj nélkül fzenvedhett.³⁶

A vénasszony számára ekkor vált világossá, hogy a nótárius csúfot űzött belőle. Dühösen, átkozódva, nyelvnújttással vett tőle búcsút, s ebben – újabb közköltészeti toposzként – a hátsó fertálya is közreműködött.

³⁴ *Uo.*, 45.

³⁵ *Uo.*, 46. A strófa valószínű mintája Gyöngyösi *Thököly-epithalamionjának* 67. strófája. GYÖNGYÖSI István, *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága; Palinódia (Kesergő Nimfa)*, s. a. r. JANKOVICS József, NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Könyvtár, Források, 11), 17.

³⁶ *A' mostan folyó. . . , i. m.*, Hatodik Tzikkely, 48.

A jelenet minden részlete gazdag közköltészeti utalásokban. Már maga a vénlány-figura állandó szereplő volt e hagyományban.³⁷ A tréfás panaszdalok sóhajjai, szereleméhsége és kritikátlansága erősen hatottak Csokonai *Dorothyájára* is. Az, ahogyan megpillantjuk őt a Gvadányi számára szócséplésbe vesző, kiábrándító országgyűlés „szünetjeleként”, Gyöngyösi kesergő nimfájára emlékeztet, tehát a nemzetsors allegóriája is lehetne, főként magyar ruhája miatt. Hamar kiderül viszont, hogy csak szívfájdalom gyötri. Amit énekel (*Gyászos életemet szánom keservesen*), a 18. század egyik legnépszerűbb szerelmi keserve volt, az 1750-es évektől 1804-ig ismerjük feljegyzéseit.³⁸ Főként Erdélyben maradtak fenn változatai; lehet, hogy Lázár János munkája. A versfők GRÓF ESZTERHÁZI MAGDOLNA nevét őrizték, de ilyen nevű személyt a 18. századból nem sikerült azonosítani. Ő nem szerzője, inkább a címzettje lehetett a versnek a megszólító formulák miatt. Kottás feljegyzést nem ismerünk, ám a jellegzetes versforma alapján azonos dallamra énekelhették akár Faludi Ferenc *Erdő* című versével (*Királyi multság erdőben sétálni*), akár a *Be kár, be kár nékem a pártát viselnem* kezdetű vénlánypanasszal³⁹ – esetünkben ez tematikus közelséget jelentene! Hósnőnk a félbehagyott I. strófa után egyébként az 5. szakasz változatára ugrik, a rögtönzött felelet viszont Gvadányi munkája lehet. Itt a közköltészet variánsgyakorlatát modellálja: a széles körben és több stílusrétegben elterjedt *duettók* (párbeszédes dalok) gyakran egy népszerű alapszöveg alkalmi és egyedi válasz-parafrázisaként jöttek létre.⁴⁰ A legismertebb kollégiumi nóták – köztük a vénlánycsúfolók – épp ilyen módon szolgálták nótajelzéseként és háttértextusként az iskolai színjátékok betétdalaihoz.

A vénasszonyokat megőrlő és megifjító malom, az *Altweibermühle* motívuma szintén a nemzetközi közköltészetből származik. Küllős Imola az első hazai adatot egy 17. század végi iskoladráma interludiumában találta, majd a 18. századi dramatikus házastársi veszekedések egyikében – épp abban, amelyik ponyván is megjelent Ó, *gonosz szerencse be megátkozta* kezdettel –, s egy alternatív fűrészelős megoldásra is felfigyelt egy másik diákszínjátékban.⁴¹

³⁷ RMKT XVIII/4, 365–366, 425–426.

³⁸ A legfontosabbak felsorolása: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, összeáll. STOLL Béla, 2., jav. és bőv. kiad., Bp., Balassi, 2002, 713. A szövegcsaládról: KANYARÓ Ferenc, *Virágének gr. Esterházy Magdolnához*, ErdMúz, 1903, 172–175.

³⁹ RMKT XVIII/4, 55. sz. A basszus hangon elénekelt felelet rímei ugyanezt a szövegcsaládot idézik.

⁴⁰ Bővebben erről is *Szöveg szöveg hátán...* című említett monográfiámban.

⁴¹ KÜLLŐS Imola, *Közköltészet és népköltészet: K A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Szóhagyomány), 81–84.

Végül két jellegzetes rím, amelyet gyanúm szerint Gvadányi hozott divatba. A *Rontó Pál*-ban olvashatjuk egy kocsmárosról, hogy

Gyors ember vólt, foká épen nem motozott,
Mindenecket hamar az afztalra hozott.⁴²

Ezzel a rímmel a 18–19. század fordulójára datálható egyik vőfélyvers-ponyván ígéri az első vőfély:

De most már elmegyek bort és ételt hozok,
Jövök hamarjába sokat nem motozok.⁴³

Egy másik rímmel eredetileg Rontó Pált köszöntötte egy öreg katona:

Szerelmes szép ötsém! ember vagy, 's egy Vitéz,
Vitézfég, bátorfág, a' szemedből ki-néz.⁴⁴

A 19. század első felének divatos tus-füzéreiből több helyen szerepel ugyanez komikusan:

Egészséget vitéz
látom hogy a szemedből is bor néz⁴⁵

*

Gvadányi írói és személyes világának közköltészeti utalásai már a fenti ízelítőben többféle kulturális regisztert érintettek. További példák tömegét sorolhatnánk még. A konkrét szövegkapcsolatokon túl ezért is szükséges e leírások vizsgálata: itt az írásban ránk maradt alkotások életre kelnek, s megtalálják helyüket a 18. század egyik méltatlanul mellőzött magyar írójának életmód-enciklopédiájában.

⁴² *Rontó Pál*, Negyedik Tzikkely, 69.

⁴³ *Újdonnan új vőfény kötelesség* (é. n.); RMKT XVIII/8, 239/I, 17–18. sor.

⁴⁴ *Rontó Pál*, Hatodik Tzikkely, 109. Másutt is szerepel a rímpár, például *Uo.*, II. rész, Második Tzikkely, 184.

⁴⁵ *L. J. énekeskönyve* (19. század I. fele, STOLL 864), 55b. RMKT XVIII/8, 481.